

УДК 378.011.3-051:[005.57:81'234(045)]

АННА ЧАЛА,

кандидат педагогічних наук

(Україна, Харків, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради)

ANNA CHALA,

candidate of pedagogical sciences

(Ukraine, Kharkiv, Municipal Establishment

«Kharkiv Humanitarian-

Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council)

orcid.org/0000-0002-5915-0965

**Розвиток мовленнєво-комунікативної культури майбутніх учителів
початкових класів в умовах реформування освіти**

**Development of Speech-Communicative Culture of Future Teachers of
Primary School in the
Conditions of Reforming of Education**

У статті автором здійснено аналіз основних шляхів і засобів покращення мовленнєво-комунікативної культури майбутніх учителів початкових класів. Матеріали статті висвітлюють одну з актуальних проблем підготовки майбутніх педагогів – розвиток мовленнєво-комунікативної культури майбутніх учителів початкових класів в умовах реформування освіти. Висвітлюється проблема формування мовленнєво-комунікативної культури у майбутніх учителів початкової школи та визнаються основні шляхи і засоби щодо її удосконалення. У публікації представлено аналіз категорії «мовленнєва культура» як лінгвістичного і соціопедагогічного феномена, розкрито концептуальні засади та технології її розвитку у майбутніх учителів під час навчання у вищому навчальному закладі. Для підвищення розвитку мовленнєво-комунікативної культури майбутніх учителів початкових класів у статті пропонується ряд заходів, серед яких визначаються найбільш дієві. Приділяється увага

формуванню й розвитку пізнавальних мотивів, що впливають на знання й уміння студентів відповідно до їх майбутньої професії.

Ключові слова: мовленнєво-комунікативна культура, мовне питання, майбутні учителі початкових класів, культура мовлення, сленг, мовна особистість, мовленнєва культура, українська літературна мова, реформа, мовна освіта, лексика, знання студентів.

In the article the author analyzes the main ways and means of improving speech and communication culture of primary school teachers. Materials of the article covering one of the urgent problems of training future teachers – the development of speech-communicative culture of primary school teachers in the conditions of reforming of education. The article provides an analysis of the General linguistic situation of the country. Highlights the problem of forming speech and communication culture of future primary school teachers and are recognized as the basic ways and means for its improvement. The publication presents an analysis of the category of «speech culture» as a linguistic and social and educational phenomenon, reveals conceptual framework and technology of its development of future teachers during training in higher education. To increase the development speech and communication culture of primary school teachers the paper proposes a number of measures, among which we determine the most effective. The attention to formation and development of cognitive motives that influence the knowledge and skills of students in accordance with their future profession. Describes how to monitor the development speech and communication culture of future primary school teachers. The proposed method of development management speech and communication culture of future primary school teachers, thereby improving their speech and communication culture, the main tasks of professional training. Describes the problems that require further study.

Key words: speech-communicative culture, the language issue, future primary school teachers, the culture of speech, slang, linguistic personality, speech

culture, the Ukrainian literary language, reform, language education, vocabulary, knowledge of students.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Під час реформування шкільної системи освіти в Україні, мовне питання, що є основою відтворення не лише інтелектуального, але й духовного потенціалу української нації, є важливим складником освіти загалом і шкільної зокрема. Саме такий підхід до проблеми мовленнєво-комунікативної культури є одним із найважливіших складників процесу виходу вітчизняної науки на рівень світових стандартів. Відповідно до концепції «Нової української школи» освіта повинна стати одним із чинників розвитку самої держави, тому культура мовлення сучасних учнів, як складник шкільної культури є одним із найвпливовіших факторів українського суспільства, а отже, проблема педагогічного спілкування постає насамперед як проблема культури мовлення вчителя. Сучасна молодь не буде спроможною виконувати різні функції, покладені на неї суспільством, не володіючи досконало мовленням.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання комунікативності в дієвому аспекті розглядаються в різних галузях науки. Проводяться філософсько-методологічні дослідження сучасної соціальної комунікативної культури, визначаються психологічні чинники комунікативності й комунікативні вміння майбутніх учителів відповідно до їхньої педагогічної культури. Спираючись на дослідження вчених (В. Акуленка, Н. Бабич, І. Голубовської, Л. Варзацької, Т. Вижимової, С. Дорошенка, С. Караванського, Л. Лучкіної, Н. Панової), можна умовно визначити, що першочерговим завданням педагогічних вищих навчальних закладів у галузі мовної освіти є навчити майбутніх учителів, а ті у свою чергу – школярів, оперувати знаннями про комунікативні ознаки якісного мовлення й формувати національно свідому, духовно багату мовну особистість. Їх мовлення має бути точним і правильним – без просторіч, жаргонізмів, сленгізмів і слів-паразитів. Тому

вдосконалення культури мовлення виступає одним із головних завдань підготовки майбутнього вчителя початкових класів.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є висвітлення проблеми формування мовленнєво-комунікативної культури у майбутніх учителів початкової школи та визначення основних шляхів і засобів щодо її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу психолого-педагогічних джерел зазначимо, що культура мовлення вчителя початкових класів враховує такі складники: знання теоретичних основ; дотримання норм сучасної української літературної мови, що сприяє формуванню мовленнєвих умінь і навичок. Даний процес є довготривалим і нелегким, оскільки має починатися зі школи, тому найважливішим є те, що учитель початкових класів повинен володіти цими вміннями й навичками, а також уміння сформувати у дітей правильність мовлення та інші комунікативні якості. У межах даного дослідження важливим є аналіз робіт вченого В. Акуленка, який стверджував, що: «Фактично лінгвістика нашого часу є таким конгломератом взаємопов'язаних наукових дисциплін, який швидко розвивається і змінюється, й усюди поряд із дедалі глибшим вивченням мовної системи усе більша увага звертається на мовлення і мовленнєву діяльність... Мовознавча наука й система освіти України мають унікальні за всю історію можливості розв'язувати цілу низку наболілих питань... Йдеться про культуру мовленнєвого спілкування у широкому розумінні. Це не просто усунення чи попередження окремих поширених мовних помилок, інтерференцій, кальок, подолання зловживання модними варваризмами тощо: щодо цього робиться чимало... Ситуація ускладнюється також відомими всім додатковими труднощами, зокрема пов'язаними із недостатньою усталеністю літературно-розмовної норми, неупорядкованою двомовністю, а іноді й багатомовністю» [1].

Теоретичний аналіз наукових праць показав, що упродовж тривалого часу, коли українська мова перебувала під впливом радянської тоталітарної

системи, не існувало чіткого поняття та визначення української літературної мови. Усе це призвело до існування в мові упродовж багатьох років різноманітних діалектизмів та сленгізмів. На основі сказаного вище можна стверджувати, що мова залишається динамічною системою, яка постійно живе й розвивається.

Окремо потрібно акцентувати увагу на тому, що загальна ситуація погіршується через те, що державний теле- і радіопростір насичений неякісною продукцією: професійні журналістські репортажі, реклама, «суржикові» серіали – викликають безліч питань у двомовного населення України, тим самим зводять нанівець усі зусилля словесників щодо нормування мовлення.

Аналізуючи досліджувану проблему, насамперед, слід звернути особливу увагу на те, що останнім часом у мовленні студентської молоді спостерігається перенасичення позалітературних лексичних одиниць (жаргонізми, сленгізми, просторіччя). Ця проблема змушує викладачів вищих навчальних закладів педагогічного профілю серйозно замислитись над проблемою чистоти мови, що є пріоритетним вектором розвитку національної культури, зокрема мовної. Без активної участі молоді, її щирої зацікавленості в успішному вирішенні проблем мовної освіти майбутніх громадян України, усі зусилля фахівців залишаються марними.

Необхідно підкреслити особливе місце слова у спілкуванні сучасної молоді. Спілкуючись між собою, студенти збагачують свій мовний «словничок», осмислюють правильність спілкування, моральні цінності. Індивідуальність спілкування підлітків позначається на їхніх взаєминах, почуттях, настрої. Зважаючи на мовлення особистості можна визначити її рівень культури та вихованості. Культура мовлення залежить лише від людини – від того, яку вона обирає літератури для читання, чи добирає вона найточніший, найвдаліший вислів для вираження своїх думок, чи виявляє толерантність і повагу у звертанні до співрозмовника.

Спираючись на твердження І. Губовської [2], що повсякденного

наукового обігу термін «мовна особистість» було впроваджено Ю. Карауловим у його славнозвісній монографії «Русский язык и языковая личность». Слід звернути увагу на те, що саме в цій монографії було вперше запропоновано структуру мовної особистості, котра може розглядатися як у лінгводидактичному, так і в теоретико-лінгвістичному аспектах [3]. Акцентуємо увагу на понятті «культура мови», яку розуміють як вміння правильно говорити, писати, доречно вживати мовні засоби – відповідно до умов і мети спілкування, що починається з самоусвідомлення мовної особистості [5]. На жаль, останнім часом літературною мовою спілкуються все менше людей, більш того, поширилося вживання ненормативної лексики, особливо серед молоді. Культура мовлення – передбачає дотримання мовних норм вимови, наголосу, слововживання та побудови висловів, точність, ясність, чистоту, логічну стрункість, багатство й доречність мовлення, а також дотримання правил мовленнєвого етикету [4].

Культурне мовлення майбутніх учителів початкових класів не припускає вульгаризмів, грубих і жаргонних висловів. Найчастіше забруднюють мову студентів пусті вигуки («е-е-...», «ну-у-...» «тю...»), слова паразити (*блін, знаєте, тіпа, значить*), просторічна, згрубіла лексика, що створює певну іронію у спілкуванні (*невдобно, друзяка, братва, читалка*), вживання жаргонізмів (*приколотися, злиняти, шпори*), а також таке мовне явище як суржик, що історично спричинене тривалими заборонами та обмеженнями вживання української мови у радянські часи. Штучне насаджування іншої (російської) мови значно вплинуло на мовленні її носіїв, що призвело до виникнення кальок, а найчастіше – мовних покручів.

Більшість студентів педагогічних навчальних закладів – це підлітки із обласних центрів, через те, що професія вчителя в області має значний попит на відміну від інших. Тим самим під час комунікації між студентами збільшується вживання місцевих провінціалізмів і діалектизмів, що призводить до порушення норм вживання літературної мови.

Існує ряд причин, що так само призводять до порушень літературних

норм мовлення. Зазначимо, що невелика кількість людей спілкуються із дотриманням норм сучасної української літературної мови. Негативно впливає на стан мовної культури молоді неякісна друкована продукція, інтернет, телебачення та радіо, що спричинює вживання ненормативної лексики.

Необхідно підкреслити, що неправильне, засмічене мовлення вчителя молодших класів є причиною неправильного мовлення дітей, зводить їх мислення до примітиву. Як носію національної та державної мови, педагогу необхідно ставитися до культури мовлення не тільки як до професійного обов'язку, а й як до соціального явища.

Зазначимо, що для розвитку професійної особистості майбутнього фахівця провідним є формування дійсних цілей і позитивних мотивів, оскільки цілі й мотиви – важливі детермінанти навчальної діяльності, тому одним із головних завдань викладача педагогічного ВНЗ є формування й розвиток пізнавальних мотивів, тому що студенти повинні усвідомлювати значущість умінь і знань, розуміти їх значимість у майбутній професії.

Із цією метою під час інтегрованих занять із сучасної української мови з практикумом проводилось анкетування серед студентів 2-4 курсів (дисципліна сучасна українська мова з практикумом вивчається з 1 по 4 курс) факультету початкової освіти та філології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради за допомогою «Карті контролю стану мовлення». Дана методика дозволила оцінити індивідуальну комунікативну підготовку кожного учасника. Вона побудована на даних самооцінки, що дає можливість контролювати й корегувати свою мовленнєву поведінку.

За результатами дослідження встановлено, що:

- постійно спілкуються українською літературною мовою – 15 % студентів;
- спілкуються українською літературною мовою тільки під час навчання – 77% студентів;

- не спілкуються українською літературною мовою взагалі – 8 % студентів.

На основі результатів проведеного анкетування, слід зазначити, що студенти мають нерозвинену мовленнєво-комунікативну культуру, систематично порушують її граматичні, орфоепічні, лексичні й фразеологічні норми.

Виявлення причин низької мовленнєво-комунікативної культури майбутніх учителів початкових класів дозволило ініціювати проведення низки заходів для підвищення їхньої мовленнєвої культури, серед яких найбільш дієві:

- улаштування «Тижня української мови» на факультеті, участь у якому забезпечує читання художньої літератури українською мовою, що сприяє популяризації національної мови українського народу серед студентів;

- організація «Літературної кав'ярні», що сприяє поглибленню студентських знань із теорії літератури, ідейно-художнього аналізу поетичного твору, удосконаленню вміння виразного читання; розвитку поетичного мислення, образної уяви;

- залучення студентів до мовознавчої групи «студент-новатор», до складу якої входять викладачі кафедри української та російської філології й студенти різних курсів, де упродовж навчального року проводяться тематичні колоквиуми у студентських групах. Такий підхід до оцінки знань передбачає застосування дидактичних умов, за яких знижується психологічна напруженість, ураховуються особливості нервової системи студентів, їхнього характеру, потенційних можливостей, здібностей тощо, завдяки чому викладач стає спроможним якомога повніше, правильніше й об'єктивніше виявити та оцінити знання студентів;

- організація круглого столу «Мова фаху», де студенти привчаються не отримувати, а здобувати знання, орієнтуючись на потреби майбутньої професії, бути конкурентоспроможним на ринку праці;

- проведення студентської науково-практичної конференції «Іван Франко в інтелектуальному просторі України та світу» з метою аналізу

мовно-культурної ситуації в Україні, вивчення шляхів усебічного розвитку української мови та літератури;

- улаштування мовно-літературного квесту «Сходження на Мовний Олімп», під час проходження якого студенти розкривають красу й неповторність української, російської, англійської мов; ознайомлюються із роллю Т. Шевченка, О. Пушкіна, М. Твена, як основоположників національних літературних мов; через виконання низки завдань усвідомлюють необхідність володіння сучасною людиною кількома мовами;

- проведення семінару-практикуму на тему: «Організація мовленнєво-комунікативної діяльності студентів за допомогою методу наочного моделювання», що водночас сприяє підвищенню професійної компетенції педагогів, а також поповненню знань про оволодіння студентами комунікативними конструкціями української мови в процесі використання ситуацій спілкування під час навчально-мовленнєвої діяльності.

Такий вид позааудиторної роботи, паралельно із навчальним процесом, сприяє підвищенню індивідуальної комунікативної підготовки кожного учасника; залучає студентів до спілкування; виокремлює мовленнєвий етикет і мовну особистість кожного; стимулює до правильного та логічного висловлювання своїх думок, що дозволяє контролювати та удосконалювати своє мовлення.

За результатами повторного анкетування студентів 2-4 курсів факультету початкової освіти та філології КЗ «ХГПА» за допомогою «Карті контролю стану мовлення» встановлено, що:

- постійно спілкуються українською літературною мовою – 33 % студентів;

- спілкуються українською літературною мовою тільки під час навчання – 64% студентів;

- не спілкуються українською літературною мовою взагалі – 3 % студентів.

За результатами дослідження встановлено, що запропонована методика щодо управління розвитком мовленнєво-комунікативної культури майбутніх учителів початкових класів, яка здійснювалась за допомогою системи заходів, сприяє підвищенню мовленнєво-комунікативної культури як студентів, так і педагогів ВНЗ, що у свою чергу дозволяє ефективно надавати освітні послуги такої якості, що забезпечує відповідність результату вимогам замовника.

Висновки. Таким чином, запропонована система заходів сприяє підвищенню ефективності управління розвитком мовленнєво-комунікативної культури у майбутніх учителів початкових класів. Їхнє мовлення повинне відповідати сучасними літературним нормам, а тому удосконалення мовленнєво-комунікативної культури – одне з найважливіших завдань фахової підготовки.

До перспективних напрямів досліджень. Проведене дослідження не вичерпує всієї різноманітності питань, що пов'язані з управлінням розвитком мовленнєво-комунікативної культури майбутніх учителів початкових класів. Воно дозволяє окреслити ті проблеми, що потребують додаткового вивчення, а саме: подальшої розробки потребує проблема методологічного забезпечення управління розвитком мовленнєво-комунікативної культури майбутніх учителів відповідно до нових парадигм вищої європейської освіти.

Список використаних джерел і літератури/References:

1. Акуленко В. В. Сучасна лінгвістична наука та деякі завдання культури українського мовлення / Валерій Акуленко // Культура слова. – 2000. – Вип. 53. – С. 43-52. / Akulenko V. V. Suchasna linhvistychna nauka ta deiaki zavdannia kultury ukrainiskoho movlennia / Valerii Akulenko // Kultura slova. – 2000. – Vyp. 53. – S. 43-52. [in Ukrainian]
2. Голубовська І.О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен / І.О. Голубовська // Studia Linguistica. – Київ : ВЦ «Київський університет», 2008. – Вип.1. – С. 25-33. / Holubovska I.O. Movna osobystist yak linhvokulturnyi fenomen

/ I.O. Holubovska // *Studia Linguistica*. – Kyiv : VTs «Kyivskiy universytet», 2008. – Vyp.1. – S. 25-33. *[in Ukrainian]*

3. Караванський С. Секрети української мови / С. Караванський. – Київ : ІКСП «Кобза», 1994. – 152 с. / Karavanskyi S. *Sekrety ukrainskoi movy* / S. Karavanskyi. – Kyiv : IKSP «Kobza», 1994. – 152 s. *[in Ukrainian]*

4. Лучкіна Л. В. Мовна й мовленнєва підготовка майбутніх учителів у світлі теорії мовленнєвої діяльності / Л. В. Лучкіна // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 112-116. / Luchkina L. V. *Movna y movlennieva pidhotovka maibutnikh uchyteliv u svitli teorii movlennievoi diialnosti* / L. V. Luchkina // *Pedahohika i psykholohiia*. – 1999. – # 4. – S. 112-116. *[in Ukrainian]*

5. Панова Н. Ю. Ненормативна лексика у молодіжному мовленні як відображення психологічних та соціальних конструктів / Н. Ю. Панова // Психологія. Збірник наукових праць. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2005. – Вип. 20. – С. 34-41. / Panova N. Yu. *Nenormatyvna leksyka u molodizhnomu movlenni yak vidobrazhennia psykholohichnykh ta sotsialnykh konstruktiv* / N. Yu. Panova // *Psykholohiia. Zbirnyk naukovykh prats*. – Kyiv : NPU im. M. P. Drahomanova. – 2005. – Vyp. 20. – S. 34–41. *[in Ukrainian]*